

HITA NKANDZIYISO LOWU

Quarterly Economic Chronicles hiwona mujeko waswa ikhonimi ya Vindilic Analytics, ikandziyisisa swiendlakalo swakulandzelana swankoka leswihumelelaka eka tikonkwaro, ekaxifundzankulu nalekalevhele yamatiko hinkwawo. Ifambisiwa ngopfu hixilaveko xadyondzo yaswa ikhonimi xikan'we na mahangu yaswatimali ekatikonkulu raAfrika. Hikunyika xiviko xa ikhonimi lexingabasa ekavativi va ikhonimi, tona ti 'non-economist', hingakunguhatangi hitumbuluxa mbango lowutirhisekaka eka vaaka tiko leswaku vatekaswiboho leswinganavutivi. Xiviko xahina hilexohlawuleka hikuva sweswi xihlengetiwe xikan'we nokandziyisiwa hitindzimi taximfumo tohlaya letikuvulavuriwaka hitona laha Afrika Dzonga. Leswi swiendla leswaku vahlayi vaswikota kutwisisa timhaka tamatimu yaswa ikhonimi 'economic chronicles' hiririmi ramanana. Iswakonka kuxiya leswaku nkongomelo waxiviko lexi ikutatisa kaswiviko leswingakona hi ikhonimi latikweni ra Afrika Dzonga.

ISSN: 2706-896X

© 2022 Vindilac Analytics

Mfanelo ya vutshila eka switirhisiwa swantirholowu ukhomiwe hiyona Vindilac Analytics. Ntirho ungahumesiwa nakambe, hinkwawo kumbe xiphemu xawona, kaswikongomelo leswingariki swamabindzu 'non commercial' ntsena loko kuboxiwa hindlela leyihetisiseke mayelana naswikombo. Leswi nga endzeni kantirholowu swikunguhatiwe leswaku swivavutivi byo angarhela kungari kutirha kutsundzuxa vahlayi eka timali kumbe swin'wana switsundzuxo. Vindilac Analytics ayi amukeli vutihlamuleri ekakulahlekeriwa lokukongomeke ekamuhlayi wokarhi kumbe hindlela leyinga kongomangiki leswina humelelaka swisuka eka datara leyingariki yantiyiso xikan'we tinhlamuselo letinyikiweke ekaxiviko lexi xinkan'we natinhlamuselo letingata tisuka ekavanhu vankhuvo wavunharhu kungakunguhatiwanga. Mavonelo lamanga kombisiwa xikan'we namahetelelo lamangafikeleriwa hilwa mahumaka ekavatsari akufanelangi mahlanganisiwa na Vindilac Analytics.

Swivutiso hinkwaswo aswilanguterisiwi eka info@vindilac-analytics.co.za

Kukuma vuxokoxoko byotala hi Vindilac Analytics, hikombela u endzela webusayiti yahina leyingala hansi:

www.vindilac-analytics.co.za

1.NKOMISO HIVAFAMBISI VANTIRHO

Hi kotara ya vunharhu ya 2021, ikhonomi ya le Afrika Dzonga yi langusane na swiphiso leswi yi tlhelerisaka ndzhaku. Leswi swite hindlela ya ganglata ra vunharhu ra ku tlulela ka Covid-19 xikan'we na mpfilimpfilu hi vaaki lowu unga khumba Kwa-Zulu Natal nati n'wani ti ndhawu ta le Gauteng. Mpfilumpfilu hi vaaki akuri xifaniso xaku kombisa leswaku vatshami va kwala kaya ava enerisekangi endzhaku ka ku khomiwa ka phuresidente wa khale Jacob Zuma xikan'we na vukhorhokeri lebyi tisiwaka hindlela yo biha. Leswi ive swikoxo leswikulu eka matimu hi kuya hi Soth African Special Risks Insurance Association (SASRIA). Ku phanga loku nga teka viki hinkwaro eka switolo swoxavisa xikan'we na molo swisiye 1787 ya switolo swoxavisa swionhakile, ku kongomisiwe kutlula ka 50 000 wa vaxavisi va swilo lava nga riki ka xivumbeko xa ximfumo, ku khumbeke 40 000 wamabindzu, ku onhaka kwalomu ka 1227 wati ATM. Ku languseriwe ku madzolonga lama ma endla leswaku ikhonomi yihakela kuringana R50 wati biliyoni ka vuhumelerisi bya mali leyi lahlekeke na 150 000 yamintirho yinga le khombyeni.

Eka xitatimente xa komiti ya pholisi yatimali xa Mhawuri, South African Reserve Bank (SARB) yi kombise leswaku ku kula loku ngava kona eka kotara yo sungula ya lembe hi ndlela yo karhi ku nga tlheriseriwa endhaku hi mpfilumpfilu wa swa ntshamisano/swa ikhonomi. Loko ikhonomi ya misava ya matiko ya ha lwisana na ntungu wa Covid-19, Afrika Dzonga (hikutivana na matiko man'wani) yi kombisa yi ri ku humeleleni eku humeseni ka phurojeke ya nsawutiso. Hikuya hi tinhlayonhlayo leti fambelanaka na Covid-19 hixikaya, nhlohlorhi wa ganglata ra vunharhu ra ku tluleriwa hi ntungu lowu ri vonakale hi kotara ya vunharhu yalembe. Hikwalaho, tiko ri susiwile eka levhele yo lemukisa ya 4 yiya ka levhele yo lemukisa ya 3 hiti 25 Mawuwani 2021. Ku engeta, loko nomboro ya ti kheyisi letintshwa ta Covid-19 tiya emahlweni naku hunguteka, swipimelo eka mintirho ya ikhonomi yi antswisiwile ku ya emahlweni ku xiyiwa kuhundza kuyiwa eka levhele yo lemuxa ya 2 exikarhi ka Ndzati (13 Ndzati 2021) na swona eku heteleleni yiya ka levhele ya 1 ekusunguleni ka Nhlangula 2021.

Hambiswiritano, matirhelo ya ikhonomi la manga pimiwa hi kuthirhisa swikongomelo swa ikhonomi leyikulu (tani hiku tshamiseka ka mintirho, kukula ka ikhonomi, xikan'we na kutshamiseka ka nxavo) swikombisa kungaringaniseki kun'wani. Xikombiso, mpimo wakupfumaleka ka mintirho kuya hi Statistics South Africa (Stas SA) wutshame eka 34.4% phesente eka kotara ya vumbirhiya lembe. Nakambe, Quarterly Labour Force Survey yi kombise 2.2 wati miliyoni leti nga hohloka eka nomboro ya vanhu lava thoriweke exikarhi ka kotara ya kona. Eka tlhelo ra kahle, ikhonomi yikule hi 1.2% phesente (nkulo hitin'hweti wa vumune hi ku landzelanai) eka kotara ya vumbirhi ya 2021. Hixinkarhana, mpimo wantlakuko wa minxavo utlakuke kusuka ka 4.6% phesente hi Mawuwani uya ka 4.9% hi Mhawuri, ngopfu leswi ngenhisaka xamdla kunga swakudya xikan'we na swakunwa leswi nga riki na swipyopyi (ntlakuko woringana 6.9%).

Leswi fambiselanaka na leswi swingala henhla, kuve nantlakuko swinene eka swatimali ta mfumo hi kotara yosungula ya lembe ra ti mali ta 2021/22. Switirhisiwa swa xibalo switirhe kahle ngopfu switlhela switlurisa mali ya xibalo leyi ayi

languteriwile. Mali yamfumo wa tiko yi tlskuke hi 53.8% hi lembe ka lembe exikarhi ka kotara yo sungula ya timali ta lembe 2021/22. Swo fana, ku tirhisiwa ka mali hi mfumo wa tiko kutlakukile hambu leswi hi le hansi ka mali leyi ayi languteriwile hi ntsengo wo ringana 11.7 phesente eka nkarhi wun'we. Ku pfumaleka ka mali ya khexe ku hungutekile hikwalaho ka matirhelo ya kahle ya mimbuyelo ya mali leyi ngenaka ya mfumo wa tiko xikan'we na ku tirhisiwa ka mali. Ntsengo wo ringana R22.7 wati biliyoni u rhexodiwile tani hi ku pfumaleka ka mali ya khexe 'cash deficit' eka kotara yosungula ya lembe ra ti mali ta 2021/22 leyi nga ehansi hi R103 wati biliyoni eka nkarhi wun'we wati mali ta lembe ta 2020/21.

Ku nga khathariseki, ntungu lowu wu veke sisiteme yo hlayisa swarihanyo ekhombiyeni hi leswi akuri na vavabyi votala lava ava fanele ku tshunguriwa Covid-19. Hi ku fanana, yi ve nantshikelelo swinene eka sisiteme ya swadyondzo tani hi leswi vadyondzi vale swikolweni swa phurayimari na sekondari eka swiphemu swin'wana swa tiko vafumeleriwa ku va kona exikolweni masiku mambirhi kumbe manharhu ya xikolo hi viki. Ku yisa emahlweni, mpfilumpfilu lowu unga va kona hi Mawuwani 2021 na wona uve na ntshikelelo eka vukona bya vadondzi eswikolweni naswona switlakuse nomboro ya vanhu lava nga vaviseka. Leswi ku nga humesiwa nsawutiso, swi languteriwile leswaku ntshikelelo eka swiyenge leswi mbirhi uta hunguteka. Covid-19 xikan'we na swipimelo swo fana swikhumbe ntirhisano wa misava wamatiko eka makete wa nhundzu na kwalaho ka swivumbeko swa nxaviselano. Swipimelo swa 'lockdown' na leswo lerisiwa ku tshama uri swaku 'quarantine' swi kavanyete maendlelo ya vuhumelerisi, eku heteleleni swi khumba vuswikoti bya vuphakeri na ku rhumeriwa ka swilo ematikweni mambe; nkarhinyana Covid-19 kuhunguteka loku hlohloteriweke hi Covid-19 ka miholo leyi ngenaka ku khumbe ndzaveko wa ku xava ematikweni mambe.

Eka makete wale kaya wa ndzinganiso wa mali, yo xavisa na switoko swa bangi swive hansi ka ntshikelelohi Mawuwani 2021 loko mabindzu makhumbiwa hi swiphiso swo phanga na mpfilumpfilu lowu nga teka ndhawu eka swiphemu swin'wana swa tiko leswi nga landzela endzhaku ko khomiwa ka phuresidente wakhale. Ku khumbeke mavhengele yo xavisa yotlula 200, na switolo swoxavisa swo ringana magidi swikhumbekile no onhaka. Hambiswiritano, swipimelo swa xiyimo xa le henhla 'benchmark all share index' yi wile hi 0.53% na 67.539 wati poyinti hi ti 15 Mawuwani 2021, mimbuyelo ayibihanga tani hi leswi aswi languteriwile. Switoko swa swakudya na swakuxavisiwa ka swidzidziharisi swi hunguteke hi -2.7% loko vuxavisi bya swilo hiku angarhela byi wile hi 4.7% eka mhaka yo phanga. First Rand yi we hi 6.7%, yi landzeriwa hi Absa Group Ltd hi -5.7% na Standard Bank Group Ltd hi -5%.

Tinhloko-mhaka ta mahungu ya xiyenge xa Eneji malawuriwa hi swiphiso swa Eskom xikan'we naku tlakuka ka nxavo wa mafurha. Vaphikizani va Eskom vakurini hikwalaho ka kutlakuka ka ndzaveko wa eneji naswona vapyarise minkateko leyintshwa eka xivandla xa gezi ka vatlangi vakhale na lavantshwa. Hixitalo, ku cinca-cinca ka vulawuri eka xivandla xa gezi himfumo swirhumele xikombiso lexi tiyeke eka makete hi ku tiyimisela ka mfumo ku amukela vatlangi hinkwavo eka indasitiri. Hixinkarhana, swiendlakalo leswi humelalaka ka Eskom, Sasol's green hydrogen na nxavo wa mafurha kusala ku ritona tinhla leti kunga kongomisiwa ka

tona. Vuhleri lebyi nga ni nhlamuselo eka kotara ya vumune ya 2021 ka langutelo ra xiviri ra minxavo ya ti oyili kuya ekuheleni ka lembe vuringanyeta leswaku kuna nkoteko lowukulu waku nxavo wa swimakiwa leswi tirhisaka petirolo na oyili wu ta tlakuka. Kutlakuka ka nxavo wa petirolo kutisiwa hi kutlakuka ka oyili emisaveni wamatiko hikwalaho ka ndzaveko lowu kulaka wa oyili misava hinkwayo. Ku tsana ka randi ka sweswi na ko na ku hoxa xandla swinene eku tlakukeni ka nxavo wa petirolo lo kunga languteriwa.

Loko ku nyikiwa hindlela leyi matiko mahlanganisiweke na ndlela leyi Covid-19 yitlulelaka hi yona, ku hangalasiwa ka nsawutiso loku ringaneke ku fanerile kutiyisisa ku lulama ka mifambo emisaveni hi matiko xikan'we na ku xaviselana hi matiko. Loko misava yinga tlhavelanga hiku helela, nhluvuko eka ku hlanganisiwa ka misava hinkwayo ku ta onhiwa naswona matiko ma tshinela eka ikhonomi ya 'deglobilisation' ku nga ri hi ku tirhandzela. Leswi switava na switandzhaku swo biha swofana na ku pfumaleka ka vuhumelerisi bya swilo leswi ngenisiwaka na nhundzu ya ku dya, eku heteleleni na ntlakuko wa minxavo.